

**ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDA VƏ HƏDİSLƏRDƏ TƏKRAR
XÜSUSİYYƏTLƏRİ****N.N.MƏMMƏDOV*****Bakı Dövlət Universiteti***

Qurani anlama bilmək üçün onun nazil olduğu dili bilmək nə qədər önəmlidirsə, Qurandakı təkrar üslubunu başa düşmək üçün də ərəb ədəbiyyatındakı təkrarları bilmək o dərəcədə əhəmiyyətlidir. Ərəb ədəbiyyatı tədqiq olunduğu zaman onda həm ləfzi, həm də məna olaraq bir çox təkrarların olduğu ortaya çıxır.

Ərəb dili və ədəbiyyatında bir hərf, söz və ya cümlə ardıcıl şəkildə və ya bir-birindən ayrılıqda təkrar edilir. Bu hal şerdə daha çox təzahür edir. Quranda mövcud olan bəzi təkrarları izah etməyə çalışan İbn Qüteybə ərəb dilindən bir çox misallar gətirərək yazır: “ər-Rəhman” və “əl-Kafirun” surələrində olduğu kimi, bir-birini izləyən eyni kəlmələrin təkrarlanmasına gəlincə, Quranın ərəb xalqının dilində endirildiyini bildirmişdim. Bir məsələni vurğulamaq və yaxşıca anlaşılıq hala gətirmək məqsədilə təkrarlama ərəblərin istifadə etdikləri bir tərzdir. Eyni şəkildə sözü yüngülləşdirmək və qısaltmaq məqsədilə ixtisar etmək də onların ifadə üsullarındandır. Çünki, danışanın bir məsələdən bəhs edərkən müxtəlif tərzlərdən istifadə etməsi, bir şeydən digərinə keçməsi, eyni tərzdə danışığı ixtisar etməsindən daha yaxşıdır.

Bir adam təkid məqsədilə " **والله لا أفعله ثم والله لا أفعله** " – “Vallah, onu etməyəcəm, yenə də Vallah onu etməyəcəm!” deyir. Bu fikri ixtisarla demək istədikdə isə “la”-nı həzf edərək **والله أفعله** “Vallah etməyəcəm!” deyir. Yenə də ərəblər " **اعجل اعجل** " “Tələs, tələs!” və ya " **إرم إرم** " “At, at!” – deyirlər. Bütün bunlar təkrarlanan sözün mənasını qüvvətləndirir” [1; 235].

Əz-Zərkəşi isə bu məsələ ilə bağlı yazmışdır: “Kim faydasız olması fikri ilə təkrarın fəşahət üslubundan olmadığını iddia edərsə, səhv etmişdir. Vəziyyət onların dediyi kimi deyildir, təkrar fəşahətin gözəlliklərindəndir” [2; 127].

Məlum olduğu kimi ərəb ədəbiyyatı da şer və nəsr olmaq üzrə iki qismə bölünmüşdür. Həm şerdə, həm də nəsrə olan təkrarları tədqiq etmək Qurandakı ləfzi təkrarların daha aydın şəkildə öyrənilməsinə yardımçı ola bilər. Ərəb ədəbiyyatında şerin önəmli bir yeri vardır. Məlum olduğu kimi ərəb şer sənəti İslamın meydana çıxdığı ilk vaxtlarda öz zirvəsinə

çatmışdı. Ancaq Quranın nazil edilməsi ilə ərəblər ona boyun əymək məcburiyyətində qalmış və onun qarşısında acizliklərini etiraf etmişlər. Adətən, qafiyəli və vəznli ifadəyə şer deyilir. Bir söz olaraq şer (شعر) “ince bilgi və hissiyyat” mənasını verir. “ايت شعرى” - “kaşki, biləydim!” cümləsi də məhz bu mənada işlənmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ərəb dilçiləri bu sözün mənasını dəqiqləşdirmək üçün uzun müddət müzakirələr aparmış, sonda bu sözün mənası barədə qəti bir nəticəyə gələ bilməmişlər. Bəziləri isə bu sözün ibrancədə mövcud olan شير kəlməsindən törədiyini iddia edirlər. Ərəb şairləri Cahiliyyə və İslam dövrü şairləri olmaq üzrə iki qismə ayrılmışlar. Ancaq bu iki qisim arasında “Muxadramun” adlanan şairlər dəstəsi də vardır ki, bunlar ən azından gəncliklərini Cahiliyyə dövründə yaşamışlar [3; 36]. Ərəb ədəbiyyatında isə klassik şerin əsasən bu növləri mövcud olmuşdur: mədh, risa, həcv, nəсіб, təqəzzül, təşəbbüh, itizar, istitaf, vəsv, həməsə, mulah, ləhv və s. Klassik ərəb şeri araşdırılıb tədqiq edildiyi zaman bu növlərin hər birində bir çox ləfzi təkrarların olması məlum olur [4; 209].

Qeyd edək ki, təkrarın ən çox işləndiyi növü mərsiyə janrı hesab olunur. Çünki acısı və iztirabı olan şəxs bunu ən gözəl şəkildə mərsiyədə bildirir. Səhabə Numan bin Bəşir əl-Ənsarinin qızı həyat yoldaşı üçün söylədiyi mərsiyədə وحشتي اصحابه ان مالكا - “Dostları mənə xəbər verdi ki, Malik...” cümləsini üç dəfə təkrarlamışdır [5; 262]. Çünki bu sözün dərin bir təsiri vardır. Həyat yoldaşının dostları bu xanıma Malikin halının pisliyi ilə bağlı xəbəri çatdırmışlar. Bu pis xəbər ona çatır-çatmaz qəlbini yaralamış və onun ta dərinliklərinə qədər nüfuz etmişdir.

Səhabə Xənsa isə "ألا تبكين" – “Gözlərim ağlamazmı?” cümləsinə elə bağlanır ki, sanki, o cümlənin mənası onun vicdanına kök salmışdır. O, bu ifadəni təkrarlamada ələmi zəiflədəcək ünsürlər tapmışdır və o, bu cümləni üç dəfə təkrarlayır.

İmrul-Qeys ayrılığın üzüntüsünü hiss edərək: "وتحسب سلمى" – “Sən Səlmanı zənn edirsən” cümləsini iki dəfə təkrar edir. Bu sözləriylə o, Səlmanı hələ də ilk gördüyü yerdə olduğunu zənn etməkdədir. Şərif Murtəzanın qeyd etdiyinə görə, Leyla Əhyəliyyə adlı şairə ölənin əri Tövb üçün söylədiyi gözəl mərsiyədə “Ey Tövb, sən nə gözəl gəncsən” ifadəsini beş, “Ömrümə and içirəm ki, səni itirdiyimə görə ağladığım əsl insansan” cümləsini dörd, “Ey Tövb, sən insanların məzəmmətlərindən uzaqsan” cümləsini iki, “Ey Tövb, Allah səni uzaqlaşdırmasın” cümləsini isə üç dəfə təkrarlamışdır [6; 123].

Göründüyü kimi, Leyla Əhyəliyyə bu mərsiyəsində təkrar üzərində təkrar etmişdir. Ancaq bu təkrarlar şerdə ayıb və qüsur sayılmamış və hər birinin müxtəlif mənalar üçün qeyd edildiyi söylənilmişdir.

Ərəb ədəbiyyatında bir sözün bir neçə dəfə təkrarlandığını görmək mümkündür. Belə ki, “neçə” sözünün eyni zamanda səkkiz dəfə təkrarlandığını görmək olar. Ərəb şerində təkrar mövzusunə İbn Mutəzzin gözəl bir şerini də misal gətirmək olar. Bu şerdə “susan, danışmayan”, “yayan”,

“gözəl üzlü”, “incə”, “tökülən” və “xəstə” mənalarını verən kəlmələr dəfələrlə təkrar edilmişdir [6; 121].

Ərəb şerində bir başqa məsələ də şairlərin bir-birlərini təkrarlamaları ilə bağlıdır. Bəzi şairlər həm mənə, həm də ləfzi, yəni sözlərin təkrarı baxımından bu işi yerinə yetirmişlər. Göründüyü kimi, ərəb şerində təkrar hadisəsi geniş şəkildə mövcud olmaqdadır. Şair önəm verdiyi, ruhun yerləşdiyini sözləri dəfələrlə təkrar və tərənnüm edə bilir. Ərəb ədəbiyyatının ustad şairlərində belə, bu cür xüsusiyyəti müşahidə etmək olar. Hətta yeddi müəlləqə şairlərindən əksəriyyəti zaman-zaman bəzi kəlmələri təkrarlamışlar. Bu şairlərdən olan Zühəyr ibn Sülmə Kəbənin divarında asılan şerində 49-58-ci beytlərində “kim” sözünü on beş dəfə təkrarlamışdır [7; 240]. Zühəyrin bu kəlməni eyni beytdə iki dəfə təkrar etdiyi də müşahidə olunur. Sənət özəlliyi daşıyan, mənaya mənə qatan təkrar ərəb ədəbiyyatında qüsür deyil, mənəni qüvvətləndirən bir ünsür olaraq qəbul edilməkdədir.

Qurandakı təkrarları anlamaq üçün ərəb ədəbiyyatının bu xüsusiyyətini nəzərə almaq lazım gəlir. Cahiliyyə dövründə fəsahtə bəlağət baxımından qızıl çağını yaşamış olan ərəb şeri təkrarı bir sənət ifadəsi olaraq işlətməmişdir. Quran da ərəb dilində nazil edilən bir kitabdır. Ərəblər onu oxuyur və mənəsini anlayırdılar. Qeyd etdiyimiz kimi, ərəb dilinin qızıl çağını yaşadığı, dil qaydalarının pozulmadığı o dövərdə heç bir kəs Qurandakı təkrarları tənqid etməmişdi. Hətta kafirlər belə, Qurani-Kərimin yüksək bəlağətinə heyran qalırdılar. İlahi bir üslubda nazil edilən Qurani-Kərimin hər bir sözü, ayəsi yüksək bir nizam və tərtibata tabedir.

Ərəb nəsrində təkrar üslubundan danışmazdan əvvəl, nəsr sözünün bildirdiyi mənaya nəzər salmaq yerinə düşər. Bir söz olaraq nəsr “yazmaq, ifşa etmək, dağıtmaq halda atmaq, çoxaltmaq” mənəsini verir. Ərəb ədəbiyyatında ədəbi bir növ olaraq nəsr əsasən, vəzn ölçülərinə və qafiyə düzülüşünə riayət etməməklə söylənən söz və ya yazılan yazını bildirir. Nəsr janrının diqqəti cəlb edən növü səcdir. Buna misal olaraq “əz-Zuha” surəsinin 9-10-cu ayələrini göstərmək olar:

خَطْسَشْ بِنِ شَكْشِ نَبِينِ @ف< سَشْ زَصْ ~ لاءِ طَسْشْ سَلْ يَزْشْ عَسْوَشْ سَأْ؟ (٩) ح: بِنِ يَشْ بِنِ شَكْشِ نَبِينِ
بِنِ @فَوُجِبِنِ مَصْحَشْ طَسْشْ سَلْ يَزْشْ مَوْشْ؟ (١٠) ح

“Elə isə yetimə zülm etmə! Dilənçini də (qapıdan) qovma!” (əz-Zuha: 9-10).

Nəsr janrında əsasən, hekayə, ərəblərin tarixi ilə bağlı olan səhnələr və məsəl kimi məfhumlar önəmli yer tutmaqdadır. Cahiliyyə dövründə hekayəçilik, rəvayətçilik və zərbi-məsələ maraqlanan və bu işlə çalışan kübar şəxslər meydana gəlmişdir ki, bunlar xalqı maraqlandırmanın və savadlandırmanın daha uyğun metodunu araşdırıb tətbiq etməyə can atan şəxsiyyətlərdir. Məsələn, Nəzm ibn Haris iranlıların qədim atalar sözü və məsəllərini öyrənən və Peyğəmbər (s) üçün oxuyan bir şəxs olaraq tarixdə tanınmışdır [3; 128].

Ərəb ədəbiyyatında nəsr janrı tədqiq edilərkən qeyd edilməlidir ki,

şer janrının əksinə olaraq ləfzi təkrarları nəsrə görmək mümkün deyildir. Nəsrə eyni ədatın və ya kəlmənin təkrarlandığına rast gəlinə belə, şerdə və ya Qurani-Kərimdə mövcud olan təkrarlar kimi geniş və müxtəlif şəkildə təzahür edən təkrarlar misalında deyildir. Odur ki, ərəb nəsrində rast gəldiyimiz cəmi iki ləfzi təkrarı diqqətinizə çatdırmaq istərdik.

Bunlardan biri Qövs ibn Səidə mənsubdur ki, o, özünün məşhur kitabında "إن في السماء لخبراً وإن في الأرض لعبراً" – "Şübhesiz səmada xəbər ver və şübhesiz yerdə ibrətlər vardır" – deyərək ان ədatını təkrarlaması, ikincisi isə həzrət Məhəmmədin (s) həzrət Xədicə ilə evlənməsində elçilik etmiş Əbu Talib ibn Əbdül Müttəlibin nitqindən götürülmüşdür. O həmin məşhur nitqində:

"أحمد لله الذي جعلنا من نرية إبراهيم ونرد اسماعيل وجعل لنا بلداً حرماً وبيتاً محججاً وجعلنا الحكام على الناس!"

"Bizi İbrahim Züriyyətdən və İsmailin nəslindən edən, bizə müqəddəs yer və həccə edilən Kəbəni bəxş edən və bizi insanlara hakim qılan Allaha həmd olsun!"-deyərək جعل felini üç dəfə təkrarlamasıdır [10; 37].

Qeyd etmək lazımdır ki, Qurandakı təkrarlardan bəhs edən alimlər təkrarın ərəb dilinin bir özəlliyi olduğunu bildirərkən daim şerdən misallar gətirirlər. Elə buna görə də ərəb filoloqları nəsrə deyil, məhz şerdə onun elə birinci sətrində təkrarları müşahidə etdiklərini bildirirlər.

Fikrimizcə, Qurandakı təkrarları daha yaxşı anlamaq üçün hədislərə müraciət edilməlidir. Quranı Uca Allahdan qəbul edərək insanlara çatdıran Peyğəmbərin(s) dili çox fəsih və bəlağətli idi, o az sözlə çox böyük mənalar ifadə edirdi. Bu bərədə Allahın elçisi "Mənə cəvamiul-kəlim verildi, mən cəvamiul-kəlim ilə göndərildim" demişdir [8; 421].

Ərəb alimi Mustafa Sadiq ər-Rafii həzrət Peyğəmbərin(s) fəsahe və bəlağət bacarığını belə dilə gətirir: "Allah Rəsulu ərəblərin ən fəsihi idi. Çox söz danışmaz, anlatmaq istədiyi mənəni çatdırmaqdan başqa məqsəd güdməzdi". Daha sonra Ər-Rafii Cahizə istinad edərək yazır: "Allah Rəsulu kəlamını uzanması lazım olan yerdə uzadar, qısaldılması gərək olduqda isə qısaldardı. Əslində, onun sözü heybətli, ləzzətli və anlaşılan bir kəlamdır. Allah Rəsulu ərəblərin danışdıqları müxtəlif ləhcələri də bilirdi. O, Həcc mövsümündə Kəbəni ziyarətə gələn hacılara islamı təbliğ edər, onları islamı qəbul etməyə çağırar, bəzən onların çadırlarına gedər, onlarla mənsub olduqları qəbilənin ləhcəsində danışardı" [9; 281]. Həzrət Peyğəmbər hədislərinin birində buyurur: "Mən ərəblərin ən fəsahtəlisiyəm. Məni Rəbbim ədəbləndirdi və ədəbimi də gözəlləşdirdi." Burada "Məni ədəbləndirdi" ifadəsi, "Tərbiyə etdi" mənəsini verdiyi kimi "Məni sözü gözəl və fəsih danışan bir şəxs etdi" mənəsində da ola bilər. Həzrət Peyğəmbərin ifadələrinə nəzər saldıqda Onun üstün bir danışq tərzinə və axıcı bir gözəlliyə sahib olduğu görünür, sözlərinin digər insanların sözlərindən fərqləndiyi ortaya çıxır.

Məhəmməd (s) peyğəmbərin mənəni zehnlərə daha yaxşı yerləşdir-məkdən ötrü bəzi sözləri və cümlələri təkrar etdiyi görünməkdədir. Bu mövzu ilə bağlı hədislərdə çoxlu nümunələr mövcuddur. Səhabənin tanı-

إزترس نجش ستمش هزث يش يزسش شس سسستفشو صش كش نین محسزی سسه؟ صغری بمظ (۶۷) ح

“(Müşriklər) Allahı lazımınca qiymətləndirmədilər (uca tutmadılar). Halbuki qiyamət günü yer bütünlüklə Onun ovcunun içində olacaq, göylər isə Onun sağ əli ilə büküləcəkdir. (Yerin də, göyün də hökmü ancaq Allahın əlindədir, bütün kainat Allahın qüdrətinə tabedir). Allah (müşriklərin) Ona aid etdikləri sifətlərdən tamamilə uzaq və ucadır!” (əz-Zumər:67)-oxuduqdan sonra – Allah özünü təzim edərək **انا الجبر انا المتكبر انا** “Mən Cəbbaram, Mən Mütəkəbbirəm, Mən Məlikəm, Mən Mütəəliyəm buyurdu” demişdir. Abdullah ibn Ömər demişdir: Peyğəmbər(s) bu sözləri elə təkrarladı ki, minbər şiddətlə titrəməyə başladı, hətta biz minbərin Peyğəmbərlə (s) birlikdə yerə yıxılacağını zənn etdik [8; 221]. Göründüyü kimi, burada həm **انا** əvəzliyi, həm də tam halında cümlələr bir neçə dəfə təkrarlanmışdır. Allahın güc və qüdrətini zehinlərdə daha da möhkəmləndirmək üçün bu cür təkrarların önəmli vəzifələr daşması göz qabağındadır!

Mövzu ilə bağlı sonuncu misalı gətirmək istəyirik: Bir səfər əsnasında Muaz ibn Cəfər fürsət tapıb Peyğəmbərə (s) deyir: “Ey Allahın Elçisi, mənə xəstə edən və üzən bir kəlməni mənə öyrətməyini istəyirəm.” Peyğəmbər (s) də cavabında deyir: “İstədiyini soruşa bilərsən”. Muaz: “Ey Allahın Rəsulu, mənə mənə Cənnətə daxil edəcək əməli bildir, başqa bir şey istəmirəm.”-deyir. Həzrət Peyğəmbər də üç dəfə “Bax, bax, bax, sən böyük şey istəyirsən”-buyurur və- **وانه ليسير على من اراده الله الخير** “-Bu yalnız, Allahın onun haqqında xeyir istədiyi şəxs üçün asandır”-cümləsini üç dəfə təkrarlayır. Ondan sonra isə Cənnətə aparan əməllərin Allaha və axirətə iman etmək, namaz qılmaq, zəkat vermək və Allaha şəriksiz qulluq etmək olduğunu xəbər verir. Muaz bunu Peyğəmbərdən (s) təkrarlamasını istəmiş, o da son sözlərini üç dəfə təkrar etmişdir [8; 225].

Bu misallardan göründüyü kimi Məhəmməd(s) peyğəmbər önəmli və mühüm saydığı eyni ifadələri zaman-zaman təkrar etmiş və fikirlərini təkrar üslubundan istifadə edərək səhabənin zehninə yeritməyə çalışmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. ابن قتيبة، تأويل مشكل القرآن، القاهرة، ۱۹۷۷
2. الزركشي، البرهان في علوم القرآن، بيروت، ۲ ۰۰ ۲
3. بروكلمان، تاريخ الادب العربي المجلد الاول، القاهرة، ۱۹۹۸
4. ابن الاثير، كفاية الطالب، القاهرة، ۱۹۷۰
5. ابو موسى محمد ، دلالة التراكيب، بينقازي، ۱۹۷۹
6. شريف مرتضى، اعمال المرتضى المجلد الاول، تهران، ۲ ۱۹۹
7. زوزاني ابو عبد الله حسين بن احمد، شرح المعلمات السبع، القاهرة، ۱۹۸۷
8. بخاري محمد بن اسماعيل اللخاري، بيروت، ۱۹۹۸
9. الرافي مصطفى صادق. اعجاز القران والبلاغة النبوية. بيروت، ۱۹۷۲
10. Üzək Ali, Ərəbcə ədəbi mətnlər, İstanbul 1972.
11. Zakan, İ. Lğtfi, Hadis ədəbiyyatı, İstanbul, 1989.

ОСОБЕННОСТИ ПОВТОРА В АРАБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И В ХАДИСАХ

Н.Н.МАМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

Метод повторения применяется в литературе как в период Джахилии, так и в классический период. По мнению ученых, в Коране этот метод нашел отражение на самом высоком уровне в виду того, что в основе Книги лежит народный язык.

В статье отмечается, что метод повтора применялся в основном в арабской поэзии. Что касается жанра прозы, то здесь этот метод применялся довольно редко, в основном в древности.

PECULIARITIES OF REPETITION IN ARAB LITERATURE AND HADEETHES

N.N.MAMEDOV

SUMMARY

Repetition style has been used in the literature throughout both the age of Jahiliya and the classic period. This style reached its peak of development in Koran which the scientists link to the fact that the holy book was revealed in people's language.

The article notes that one may more often come across the repetition style in Arab poetry. As to the prose, this style is seen very exceptionally and only in the literature of the ancient period. The repetition style is not used in modern prose.

Along with the Arab literature, repetitions were widely used in the hadeethes of the prophet (s). The prophet (s) has employed this style both during his being in Makka and following his hijra to Medina when preaching and sharing the word of God with the people through hadeethes.